

ЕЗ ИКОЗНАНИЕ

LINGUISTICS

ПРОПОВІДЬ ЯК РЕЛІГІЙНА КОМУНІКАЦІЯ (ЕМОЦІЙНІ ЗАСОБИ ПЕРЕКОНАННЯ У ПРОПОВІДЯХ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО)

Софія АЗОВЦЕВА

Київський університет імені Бориса Грінченка

E-mail: sonia.azovtseva@gmail.com

SERMON AS A RELIGIOUS COMMUNICATION (EMOTIONAL TOOLS OF PERSUASION IN THE SERMONS BY ANTONIJ RADYVYLOVS'KYI)

Sofia AZOVTSEVA

Borys Grinchenko Kyiv University

E-mail: sonia.azovtseva@gmail.com

ABSTRACT: Territorially and mentally, Ukraine is the borderland of different civilizations. Ukraine's geographical location and historical conditions have drastically affected the course of social, political and cultural developments. It appears that the Baroque era became an important bridge in the convergence of Western and Eastern Europe. The rhetoric and homiletic genre held an important place in the art system of the old Ukrainian literature, and even more so in the Ukrainian Baroque literature in the time of radical national upheavals and inter-confessional wars. Since the early 1600's the Ukrainian sermon acquired some new features, which was due mostly to the socio-historical changes. A major role in the development of church oratory prose was played by the instructors of the Kyiv-Mohyla Collegium, whose rhetoric textbooks relied on both the ancient theory of rhetoric art and the Baroque works of the literati from Central and Western Europe.

The "new" type of a sermon, i.e., a topical kazannia (sermon), evolved as a part of the anti-Catholic cultural and religious movement, which was a reflection of the socio-political situation. Whereas in the 1500's and early 1600's the Ukrainian sermon constituted an exegesis of the Biblical text (expository sermons) designed in a moral and instructive spirit, the late 1600's saw the arrival of the sermon whose main feature became the departure from the homily principle. Instead, the Gospel passages were interpreted in compliance with the principles of a rhetorical speech, or, to be more exact, of a topical kazannia. Antonij Radyvylivs'kyj was a Kyiv-Mohyla Collegium alumnus, so his sermons were built on the premises of Rhetoric art.

KEYWORDS: Baroque, sermon, Didactic Gospel, homiletics, kaznodiistvo, persuasion, Kyiv-Mohyla Collegium

З третьої чверті XVII століття українська проповідь переживає новий етап свого розвитку, оскільки суспільно-політичні умови вимагали зважати на польську проповідницьку практику, яка передбачала активну боротьбу проти православ'я на українських землях. Проповідь, побудована на послідовному тлумаченні Біблії, була вже нецікавою і нудною, увага проповідника мала бути сконцентрована на сучасному йому житті, тобто, за словами І. Чепіги, „висувалася вимога публіцистичності“ (Чепіга, 1996, с. 25). Знаковою подією для XVII століття стало відкриття Києво-Могилянської колегії. Поява такого навчального закладу мала неабияке значення для подальшого розвитку літератури, у тому числі проповідницької.

Петро Могила влаштував колегію за зразками латино-польських шкіл. Першими викладачами Києво-Могилянської колегії були діячі, які здобули освіту в іновірних – польських і західноєвропейських – навчальних закладах. Зокрема, на момент відкриття колегії найстаршими з них був о. Йосиф Кононович-Горбацький, молодшим його колегою був Інокентій Гізель, котрий, як свідчать історичні документи, здобув освіту у Львівській Академії (Петров, 1866, с. 82 – 88).

Латина була мовою викладання в колегії. Надана їй перевага зумовлювалася тодішніми суспільними вимогами. Студенти, які вчилися в колегії, жили під польським правлінням і готувалися до життя у суспільстві, яке було влаштоване за польським устроєм і польськими поняттями. На думку М. Костомарова, латинська мова була найголовнішою, найпоказовішою ознакою освіченості (Костомаров, 1991, с. 74). Вільне володіння мовою досягалося шляхом

класних і публічних диспутів. Вони не обмежувалися саме лише знаннями засад власної віри, але поширювалися і на різні філософські предмети. За словами М. Костомарова, Петро Могила мав мету: виставити проти католицизму вчених і спритних борців за православну церкву, які здатні уражати їхньою ж зброєю, звідси й панівний метод викладання – схоластичний (Костомаров, 1991, с. 75).

Набір предметів відповідав системі єзуїтських шкіл: латинська, церковнослов'янська, грецька мови, катехізис, а також арифметика, піїтика, риторика, філософія та богослов'я. Через те, що викладання богословських наук мало історико-полемічний характер, риторичі відводилися значна роль. Як зазначає З. Хижняк, курс риторики мав найбільшу популярність у київській школі (Хижняк, 1981, с. 64).

Курс красномовства в Києво-Могилянській колегії вивчали спочатку за напрацюваннями авторів періоду античності. На заняттях з риторики студенти складали промови як загального характеру, так і за певним призначенням.

Підручники, за якими велося навчання з риторики, були рукописними. Кожен викладач мав укласти власний курс лекцій. Найдавнішим підручником українського автора з риторики вважається праця професора Йосифа Кононовича-Горбацького „Orator Mohileanus“ (1637), яка була написана латинською мовою за зразком римського філософа, письменника й оратора І ст. до н.е. Марка Тулія Цицерона „Поділи ораторські“¹. Окрім того, велика увага приділялася творам інших римських і грецьких класиків – Гомера, Горація, Овідія, Езопа, Аристотеля, Вергілія, Плавта, Сенеки та ін.

Правила складання духовних повчань сформували спеціальну науку – гомілетіку. У зразках, вміщених у підручниках з риторики Києво-Могилянської колегії, проповіді поділялися на два типи: деякі мали компілятивний характер, поєднуючи традиції східного і західного проповідництва; інші були побудовані з урахуванням загальних гомілетичних засад укладання проповіді². Через те, що готові повчання, запозичені з інших країн і, відповідно, конфесій, не відповідали системі й принципам православної церкви, українські казnodії ставили за мету засвоїти методи й прийоми написання проповіді та розробити власні. Так, один із найвідоміших викладачів, який згодом став ректором Києво-Могилянської колегії, Іоанікій Галятовський написав працю „Наука, альбо Спосіб зложення казання“, що була додатком до збірки проповідей „Ключ розуміння“ (Галятовський, 1676). Це був перший друкований підручник із гомілетіки, котрий, як вважав М. Сумцов, зміцнив схоластичне проповідництво в Україні (Сумцов, 1885, с. 85).

Т. Левченко в розвідці „Барокова компілятивна проповідь як настанова „відкритості“ тексту“, аналізуючи особливості української барокової проповіді на прикладі творів Іоанікія Галятовського, акцентує увагу на словах абата Трюблета: „Вправний проповідник кістяк одягає своїми роздумами, пов'язуючи їх у логічний виклад. У протилежному випадку орація виглядає як зшиток різнобарвних клаптиків. Більш виправданий спосіб – це укладання компіляції за творами визнаних проповідників правди Христової. Трюблет вважає за авторитетне твердження Роллена, що без списування, цитування св. Отців, а особливо св. Золотоустого і св. Августина, проповідь не буде виглядати досконалою“ (Левченко, 1999, с. 105).

Незважаючи на панування латинської мови в стінах колегії, студенти створювали проповіді книжною українською мовою. Майбутні священики могли виголошувати повчання народу, а, за словами дослідників, у Братському монастирі не проходило жодної святкової обідні, коли б численному народу, який зібрався у храмі, не промовлялися казання чи не тлумачився катехізис православної віри (Костомаров, 1932, с. 76). За словами М. Костомарова, „проповідництво відтоді стало звичайним явищем у малоруських церквах, у той час, як у Великій Русі було явищем ще нечуваним“ (Костомаров, 1932, с. 76).

Отже, можна констатувати, що в XVII столітті майже до самого його кінця відбувалися істотні зміни в історії розвитку православного проповідництва, засадничими завданнями якого

¹ Рукопис зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН, шифр: „Нові надходження 1969, № 80“. Переклад сучасною українською літературною мовою і опис праці здійснив М. Д. Рогович (Рогович М. Д. Філософія в Києво-Могилянській академії: Йосиф Кононович-Горбацький // *Філософ. думка*. 1972. № 3. С. 86 – 99.

було обґрунтувати віровчення та захистити його від єзуїтської, протестантської та уніатської пропаганди. Релігійно-культурна традиція, зорієнтована на надбання Візантії, що поступово відходила, та експансія латинського Заходу, ставили під загрозу існування цієї традиції. Казнодії намагалися всіляко підкреслювати авторитетність православної церкви та одночасно пристосуватися до нових реалій, озброївшись методами й засобами своїх супротивників. Саме тому українська проповідь становить цікавий літературний феномен, у якому переплелися яскраво виражені риси християнських Сходу і Заходу. Творчість таких визначних письменників, як Мелетій Смотрицький, Кирило Транквіліон Ставровецький, Петро Могила, Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський та інші, – яскраве тому підтвердження.

Зріле бароко представлено творчістю не менш видатного його представника – Антонія Радивиловського.

Біографічні відомості про Антонія Радивиловського, який став не тільки одним із найвідоміших учнів Іоаникія Галятовського, але і яскравим представником проповідницького дискурсу другої половини XVII століття, досить скупі. У 40-х роках він учився в Києво-Могилянській колегії, а після її закінчення, ставши ченцем, був якийсь час архідияконом чернігівської кафедри. На початку другої половини XVII століття Антоній Радивиловський – печерський проповідник; у 1671 році – настоятель Києво-Печерського монастиря; наприкінці 1683 або на початку 1684 року – ігумен Пустинно-Миколаївського монастиря. Помер письменник у грудні 1688 року (Білецький, 1967, с. 321 – 322). Творча спадщина Антонія Радивиловського складається з двох збірок проповідей „Огородок Марії Богородиці...“ (Радивиловський, 1676) та „Вънець Христов“ (Радивиловський, 1688). Крім того, він виголосив „слова“ на такі важливі події, як посвята Інокентія Гізеля в архімандрити Києво-Печерського монастиря і “рочини“ Петра Могилы. Пізніше він складатиме дві похоронні промови: першу – на погреб Варнави Лебедевича, ігумена Межигірського монастиря, другу – на погреб Климентія Старушича, ігумена Видубецького монастиря.

Проповідницька творчість Антонія Радивиловського найґрунтовніше досліджена в роботі М. Марковського, в якій науковець не тільки проаналізував історичні передумови виникнення проповіді нового типу, але й схарактеризував композиційні та стилістичні риси, класифікував джерельну базу творів. В. Кречотня зацікавила специфіка відображення суспільного життя у творах казнодії, а також особливості залучення до текстів інших жанрів, зокрема байки. На цей аспект звернув увагу і В. Шевчук. Д. Чижевський представив стилістичні особливості казань. На бароковість проповідей вказали архієпископ Ігор Ісіченко та Л. Ушкалов. Риторичну традицію у творах Антонія Радивиловського досліджує Т. Левченко-Комісаренко. Лінгвістичні особливості його проповідей, зокрема функціонування концепту як смислотвірної категорії, висвітлено в праці О. Ніки. Прикметно, що способи коментування Святого Письма в проповідях і Кирила Транквіліона Ставровецького і Антонія Радивиловського практично не вивчалися, за винятком поодиноких студій. Це й дає нам підстави для розгортання цієї теми.

З початку XVII століття помітна тенденція до зменшення візантійських впливів і посилення західних. Окрім того, простежуються зміни в жанрі – українська проповідь поступово трансформується з гомілії у казання.

Кінець XVI століття – початок XVII століття характеризувався поширенням на українських землях Речі Посполитої європейських реформаційних і ренесансно-гуманістичних ідей. Тогочасна література намагалася привернути увагу до проблем, що постали перед суспільством у період напруженого конфесійного й культурного протистояння православ'я з іншими конфесіями, особливо з католицизмом.

У ситуації міжконфесійної боротьби, за визначенням науковців, українська література часто була патріотично налаштована, ставила проблему збереження церкви східного обряду, створення ідеальної моделі християнської спільноти русинів. Долаючи середньовічну аскезу, вона свідомо прагнула оновити канони, коли „література набула невідомої їй досі динаміки та самодостатності“, коли „людина, індивідуум постає в центрі уваги цієї епохи та її ідеалом стає “вища людина”, яка служить Богові“ (Коваль, 2004).

Такі серйозні зміни у світовідчутті не могли не позначитися й на тодішній літературі. Д. Чижевський у праці „Історія української літератури (від початків до доби реалізму)“, зіставляючи Ренесанс і бароко, чітко виділив такі найсуттєвіші риси цих двох епох: „Замість прозорої гармонійності ренесансу зустрічаємо в бароко таку саму скомпліковану

різноманітність, як у готичі; замість можливої простоти ренесансу зустрічаємо в бароко ускладненість готики; замість антропоцентризму, ставлення людини в центр усього в ренесансі, зустрічаємо в бароко виразний поворот до теоцентризму, до приділення центрального місця знову Богові, як у середньовіччі: замість світського характеру культури ренесансу бачимо в часи бароко релігійне забарвлення всієї культури – знову, як у середньовіччі: замість визволення людини від пут соціальних та релігійних норм бачимо в бароко знов помітне посилення ролі церкви й держави“ (Чижевський, 1994, с. 75).

Тодішня церква намагалася активно впливати на суспільство, шукаючи для цього переконливі форми й засоби. Польський дослідник К. Панусь відзначає: „Під впливом барокових тенденцій відбулася переоцінка проповідництва і неабиякий експансивний його розвиток, тим більше якщо йдеться про кількісний чинник. Європейське проповідництво XVII століття може безпрецедентно похвалитися низкою чудових досягнень, які беруть свій початок не тільки з величі Ренесансу, але виростають на новому ґрунті“ (Panus, 2007, с. 243).

Важливо підкреслити, що за часів Реформації католицький казнодія не міг дозволити собі довільне чи індивідуальне трактування релігійних матерій, тим більше коли йшлося про доктрини (Korolko, 1972, с. 19). Ситуація змінюється після Тридентського собору. За результатами сесії, присвяченої проповідництву, було вирішено зобов'язати єпископів стежити за суворим дотриманням віросповідання в церковних книгах. Разом з тим були представлені автори та їхні праці, які могли бути пропаговані чи використані у священничій практиці. Собор також вимагав від єпископів навчати людей за допомогою проповіді. Для православної церкви рішення собору не мали законодавчого характеру. Утім інтелектуали Київської митрополії перейняли нові принципи діяльності церкви, що взяла була курс на оновлення, та почали втілювати їх у розбудові своєї церкви. Послідовно це впроваджується в київській церкві з часу, коли Петро Могила став митрополитом.

Структура барокового тексту – особливо це стосується жанру проповіді – набуває поглиблено комунікативного характеру. Основними ознаками комунікативності науковці вважають діалогічність, незважаючи на те, що проповідь за своїм типом є монологом. Л. Левшун наголошує на внутрішній (іманентній) діалогічності, яка ґрунтується на тому, як реагує аудиторія на проголошене, і передбачає „залучення слухачів до співчуття, спів-споглядання, спів-пізнання“ (Левшун, 2009, с. 145).

Проповідник передбачає, що слухачі могли запропоновану промову не тільки почути, але й узяти за правило для свого життя. Казнодія зобов'язаний правду Божу роз'яснити та донести, причому якомога ясніше та ґрунтовніше (Левицький, 1932, с. 60). Отже, головний акцент сприйняття переноситься на проблему істинності, правдивості слова. Проповідь подібна до бесіди чи лекції, проте, як наголошує В. Карасик, відрізняється від інших жанрів насамперед належністю до особливого спілкування – релігійного. Людина, яка виголошує проповідь, говорить не тільки в присутності Бога, але й від імені Бога. Саме тому, за словами науковця, від казнодії вимагається внутрішнє освячення. Проповідь є оберненою проекцією сповіді: в обох випадках священник виступає в ролі медіума, проте під час сповіді комунікативний вектор скерований у бік Бога, а в проповіді – у бік людини (Карасик, 2002, с. 229).

Науковець кінця XIX століття М. Марковський, досліджуючи творчий доробок проповідника Антонія Радивилівського, теж звернув увагу на позиції автора і читача (слухача) в його текстах: „Проповідь Радивилівського, безсумнівно, була звернена до “народу”, тобто до того різноманітного натовпу, який збирався в церкві. Такий висновок можна зробити з того, що у своїх казаннях Радивилівський завжди має на увазі “православного слухача”. Оскільки серед православних слухачів було й багато простого люду, який приходив помолитися, то у Радивилівського ми помічаємо прагнення зробити свої проповіді доступними для всіх“ (Марковський, 1894, с. 15 – 16).

О. Матушек, аналізуючи місце автора в дискурсі проповіді другої половини XVII століття, відзначає: „У культурі Бароко тематизований та імплікований способи представлення автора пов'язані з риторикою й гомілетикою та їх правилами. Автор проповіді має два основні виміри, які зумовлюють і обмежують сферу його компетенції. З одного боку, це – ритор (оратор), а з другого – проповідник“ (Матушек, 2013, с. 15).

Аби краще зрозуміти роль, функції та обов'язки барокового автора, варто звернутися до історії античної риторики, оскільки завдання як барокового, так і античного речника збігалося: промова мала на меті „сформувати“ свого читача.

Зв'язок риторики з ораторством (красномовством) за античних часів був дуже сильний. Стародавні мовці, укладаючи свої тексти, використовували риторичні правила. Певні політичні, релігійні та громадські програми угруповань, шкіл та ін. окреслили можливі шляхи розвитку ораторства. Риторична практика обслуговувала поодинокі пропагандистські завдання. Це зумовило виникнення різних шкіл ораторства.

Християнство багато запозичило у філософів Греції та Риму. Парадокс християнства, на думку вчених, полягав у тому, що воно зовні перебувало в активній опозиції до античної естетичної спадщини, проте повторювало відомі судження античних авторів, що налаштовувало проти них же самих (Бычков, 1991, с. 15). Цю закономірність можна побачити в історії функціонування риторичних правил у пізніший період. Для Отців Церкви було важливо знайти більш доступний спосіб спілкування з вірянами, саме тому спадщина язичницької античності в проповідницькій практиці підлягала перегляду. Григорій Богослов так характеризував особливості використання християнством уже засвоєних стародавніх риторичних традицій: „Словесне мистецтво само по собі, незалежно від тих ідей, які воно пропагувало, зовсім не суперечить духу та сенсу християнства і тому може бути чудовим засобом для впровадження християнських ідей у свідомість та судження людей твір богослова“ (Прохватилова, 1999, с. 123). Це згодом призвело до виникнення двох течій у застосуванні античної літератури та риторики в християнстві: позитивну течію представляв святий Августин, засновником негативної був святий Ієронім (Korolko, 1972, с. 52).

Представники антириторичного напрямку не розглядали проповідь як жанр ораторського мистецтва, оскільки вважали, що це тільки особливий вид мовленнєвої діяльності, процес, що відбувається з натхнення Святого Духа. Теоретики проповідництва ототожнювали питання про сутність проповіді з питанням про сутність священика, вбачаючи в літургійній проповіді „функцію благодатного життя“, тобто наголошували на тому, що „головна продуктивна сила проповіді – благодать, яка дарується в таїнстві священства“ (Прохватилова, 1999, с. 124).

Прибічники риторичного напрямку в гомілетичі вважали, що завдяки засобам та прийомам, які накопичила риторика до цього, проповідники зможуть розкрити й донести до слухачів істини християнської віри та змусити їх вести своє життя згідно з християнським вченням (Прохватилова, 1999, с. 123 – 124). Серед рис, характерних для казання риторичного напрямку, Л. Шевчик виділяє такі: виступ у формі ораторського монологу, настанова на персвазію, уживання мовних засобів з метою вразити слухача чи інших прийомів, залежно від ситуації виголошення тексту. Щодо стилю, дослідник наголошує на чотирьох засадничих вимогах: *latinitas* – чистота мовлення, *perspicuitas* – ясність, *ornatus* – стильове оздоблення та *artum* – доцільність, тобто узгодження стилю з темою промови (Szewczyk, 2003, с. 132).

Суспільне значення риторики зумовлювалося головно завданням, яке ставив перед собою мовець, – переконати (*ars persuendi*). Було винайдено триступеневу систему впливу на адресата, яка охоплювала дидактичний, естетичний та емоційний рівні. Риторична промова мала навчати або виховувати (*docere*), захоплювати (*delectare*) та вражати (*movere*). Ефективності переконання (персвазії) приділялася особлива увага, тому для кожного етапу укладання промови створювалася спеціальна риторична дисципліна: *inventio* – загальні правила підготовки до промови, *dispositio* – спосіб планування зібраного матеріалу, *elocutio* – правила мовної презентації, *memoria* – робота над запам'ятовуванням тексту промови, *pronuntiatio* – спосіб виголошення промови. Щодо епохи бароко, то, як стверджує литовська дослідниця Е. Ульчинайте, увага акцентувалася не на *inventio* як основному розділі риторичної науки, а на *elocutio* (Ulčinaite, 1984, с. 56).

Перший підручник із гомілетики Іоанікія Галятовського „Наука, альбо способ зложення казання“ – яскраве свідчення того, що в XVII столітті проповідь розглядалася як один із жанрів красномовства.

Серед характерних рис адаптації риторики до завдань християнської проповіді дослідники виділяють зміну цілей риторичної персвазії, оскільки риторика достосовувалася до інших ідеологічних канонів.

Вираз „персвазія“ походить від латинського іменника „persuasio“, що означає „переконання, віра, заспокоєння, думка, марновірство, м'якість“ (Korolko, 1990, с. 30). Якщо звернутися до етимології, то персвазія походить від дієслова „persuadere“ – „намовляти, схилити, старатися переконати, радити, заохочувати, щось комусь розтлумачувати, заспокоювати, залагоджувати, тягнути, поступатися, зачаровувати та ін.“ (Korolko, 1990, с. 30). Уживання персвазії означає непростий синтез інтелектуальних, моральних та емоційних чинників (елементів) мови, звернених до розуму, волі та почуттів адресата. Предметом персвазії може бути будь-яка річ, що підлягає оцінці – інтелектуальній, етичній або емоційній. Персвазія – процес, багато в чому зумовлений аксіомами, нормами, прикладами, оцінками правди, добра та краси.

Сутність персвазії полягає в тому, що вона не є дискусією чи обміном думками з метою досягти об'єктивної правди. У персвазії правда є значенням, відповідно, її прийняття вимагає свідомого й добровільного вибору.

Варто зазначити, що персвазія спрямована на адресата, відповідно, ступінь обізнаності про нього, його ставлення, потреби, характер, мову та ін. прямо пропорційний до результативності переконання. Ті самі засоби можуть переконати або насмішити залежно від того, чи твердження, на які вони спираються, впізнаватимуть слухачі. Результативність персвазії залежить від того, наскільки добре „переконувач“ оволодів мовою „переконуваного“. Саме ця риса, на наш погляд, є важливою для жанру проповіді.

Умовою переконання мусить бути можливість вибору: „Мовець може переконувати слухача тільки у рамках його потенційної свободи, там же, де він зобов'язаний щось вчинити, персвазія є зайвою“ (Korolko, 1990, с. 30). Ефективність і результативність переконання досягається за умови дотримання психологічного відчуття (розуміння), логічної чіткості та чесності (сумлінності).

Відповідно до того, які цілі ставить „переконувач“, виділяють три види персвазії: переконувальну, індуктивну (пропаганда) та спонукальну (агітація).

Переконувальна персвазія – найбільш „чистий“ різновид персвазії. „Особа говорить до особи, до когось іншого, хто вагається між збереженням своїх переконань і їхньою ймовірною втратою, що може відбутися під час збільшення порозуміння зі співрозмовником“ (Korolko, 1990, с. 30). Передбачається, що слухач є активною інтелектуальною одиницею, а промовець має щирі інтенції та наміри.

Метою релігійного дискурсу є тлумачення правд віри (щодо проповіді це заклики до віри та покаяння, повчання і ствердження у вірі та чеснотах, роз'яснення віровчення) (Карасик, 2002, с. 223). Неабияке значення відводиться образу проповідника (ритора), оскільки „запропоновані ним рішення, його світогляд, виявлений у промовах та вчинках, також піддаються оцінці“ (Волков, 2009, с. 172). Для парафіянина проповідник має бути наділений винятковими рисами, чи не ідеальними, оскільки є громадянським авторитетом. Науковці пов'язують образ ритора з культурною нормою: вона визначає передусім етичне право на публічну промову та регулює основні правила використання форм публічного висловлювання і таких засобів риторичної аргументації, що є прийнятними для різних видів промови й позначаються в риториці як етос, пафос та логос. У свою чергу, етос, логос і пафос відповідають головним функціям мови – експресивній, комунікативній та оцінній (Волков, 2009, с. 173 – 174).

Як було вже зазначено, однією з функцій проповіді є вплив на читача, а також створення правильного умовиводу, сумісного з аргументами. Ми детальніше зупинимося на дослідженні пафосу як одного з засобів риторичної аргументації, суть якого зосереджена в думці-волінні, скерованій на прийняття рішення. Така думка-воління може передбачати певний тип, мету та результати рішення. За класифікацією Аристотеля, риторична промова поділяється на дорадчу, судову та показну (епідейктичну). Дорадча промова зорієнтована в майбутнє, її задум полягає в прийнятті рішення, а предметом є користь чи шкода аудиторії. Судова промова стосується минулого, її задум полягає в обвинуваченні чи виправданні, тобто в з'ясуванні істини та оцінці факту, а предмет – справедлива оцінка факту. Епідейктична промова належить до позачасових, „вічних“ цінностей та істин, її задум – хвала чи осуд, а предмет – утвердження принципів або цінностей (Волков, 2009, с. 217).

Хоч О. Волков і зазначає, що більша частина богословського наукового матеріалу належить до епідейктичної промови, проте ми побачили, що в проповідях Антонія Радивиловського присутні елементи всіх трьох видів.

Від емоційного складника залежить „результативність“ проповіді. Проте казnodія під час промови має дотримуватися кількох застережень, зокрема бути розважливим, розумним та керуватися гідністю й справедливістю (Ulčinaite, 1984, с. 139). Серед емоційних засобів впливу, якими рясно користувався проповідник, слід назвати викриття („Уклоніса ѿ сла, и сотвори блго. вѣдали алковѣмъ добре, же жааденъ члвкъ не естъ такъ мерзкій блъ, якъ той, которіе вѣставши чре Исповѣдъ стѣи и Показніе зъ грѣхѡвъ, знѡвъ въ шныежъ впадеетъ“ (Радивиловський, 1688, арк. 86 зв.), заклики („Бдѣте и млітеса, да не внидете въ искѡшеніе“ (Радивиловський, 1688, арк. 170 зв.) та застереження („Чтѡ ихъ, и себѣ самѡгѡ заводитъ; а чтѡ жалоснѣйшаа, дши исповѣданчухъа в рѣцѣ діаволскіи ѡдаетъ“ (Радивиловський, 1688, арк. 170 зв.). Застосування прикладів та антиприкладів теж мало неабиякі персвазійні властивості, особливо в моралізаторських частинах проповідей. Так, оповідаючи про зцілення розслабленого у Вифезді, казnodія закликає бути терплячими у своїй хворобі та наводить приклад мужності багатьох відомих постатей і воїнів: „Але цѡба дѣте! Дале демончикове для сегѡ свѣтнен хвѡлы дочаснон, срѡгее вичована терпѡиве зносїли, Цесари Црсе, Гетманове, воннове, для дочаснон сегѡ свѣта славы, зъ терпѡіемъ великіе понѡсатъ трдности. Пѡносатъ ѡтратѡ въ людѣ свой, въ скарѡа, понѡсатъ невѣасы рѡзные, на здорѡвїи своѣмъ ѡщѣрѡѡ“ (Радивиловський, 1688, арк. 15).

М. Королько, досліджуючи казання Пьотра Скарги, наголошував на особливій ролі слів, які не тільки задають тон для всієї проповіді, але й здатні викликати настрої або пробудити, наприклад, відчуття жалю, смутку, розчулення чи, навпаки, гніву, осуду, огиди (Korolko, 1972, с. 86). Антоній Радивиловський часто користується емоційними засобами, часом вдається до відвертої критики та докору. Засуджуючи скоєння одного з семи смертельних гріхів – гордині, автор так характеризує відступника: „Тѡй члвкъ покло ѡрѡжѡный, мѡрѡсти и достатъковъа немѡнчїи, такъ тепер высоко лѣтѡетъ, такъ повѡги великон перестерѣгаетъ, такъ пышний естъ, такъ недостѡпный“ (Радивиловський, 1688, арк. 83 зв.).

Проповідник певною мірою виконує роль психолога, отже, мають урахуватися природні можливості, вік, стать слухача, до того ж, важать місце та обставини виголошення промови. Загалом, казання повинно бути градаційно побудоване та вирізнятися добризичливістю, витонченістю (Ulčinaite, 1984, с. 139). Завдяки аналізу проповідей Антонія Радивиловського можна стверджувати, що казnodія вмїло використовував емоційні засоби впливу на парафіян, які виявлялись у викриванні ним певних людських вад (пияцтво, обжерливість, безбожність, лицемірство тощо). Завдяки застосуванню прийомів персвазії автор міг досягти поставленої мети – заохотити вірянина до сповіді, щирої молитви та благочестя.

Зв'язок риторики з ораторством був дуже сильний в античності. Техніка виголошення промов спиралася на основні риторичні правила тодішніх шкіл. Набагато пізніше Отці Церкви, виховані в душі стародавньої риторичної школи, почали використовувати античні надбаня для потреб християнського казnodійства, оскільки суспільне значення риторики було зумовлене найголовнішим завданням, яке ставив перед собою мовець, – переконати. Була винайдена триступенева система впливу на адресата: дидактична, естетична та емоційна. Риторична промова мала навчати або виховувати (*docere*), захоплювати (*delectare*) та вражати (*movere*). Ефективності переконання (персвазії) придїляли особливу увагу, тому для кожного етапу укладання промови було створено спеціальну риторичну дисциплїну: *inventio* – загальні правила підготовки промови, *dispositio* – спосіб розпланування зібраного матеріалу, *elocutio* – правила мовної презентації. Проаналїзувавши твори Антонія Радивиловського, можна зробити висновок, що для нього як проповідника домінантними були дидактичний та емоційний впливи на реципієнта, про що свідчать численні повчання та залякування.

Рисою адаптації красномовства до завдань християнської проповіді дослідники вважають зміну цілей риторичного переконання, оскільки риторика пристосовувалася до інших ідеологічних канонів.

Серед риторичних прийомів, якими найчастіше користувався Антоній Радивиловський, слід назвати антиприклад. Вони виконують роль аргументів для реципієнта у виборі поведінки. Як окремий вчинок антиприклад не тільки слугує для обґрунтування чи ілюстрації, але

й спонукає слухача до певної дії. Проповідник досягає ефекту переконання за допомогою протиставлення. Це одна з характерних рис художнього стилю проповідника.

БІБЛІОГРАФІЯ:

- Білецький, О. (1967)** Хрестоматія давньої української літератури. Київ: Радянська школа. (*Biletskyi, O. Khrestomatiya davnioyi ukrainskoyi literatury. Kyiv: Radyans'ka shkola.*)
- Бычков, В. (1991)** Малая история византийской эстетики. Київ: Путь к истине. (*Bychkov, V. Malaia ystoriya vyzantiyskoi estetyky. Kyiv: Put' k istine.*)
- Волков, А. (2009)** Теория риторической аргументации. Москва: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. (*Volkov, A. Teoriya rytorycheskoi arhumentatsyy. Moskva: Moskovskiy gosudarstvennyy universitet imeni M.V. Lomonosova.*)
- Галятовский, І. (1676)** Ключ розуміння. Київ: Наукова думка. (*Gal'atovskiyi I. Kliuch Rozuminnia. Kyiv: Naukova dumka.*)
- Карасик, В. (2002)** Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена. (*Karasik, V. Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs. Volgograd: Peremena.*)
- Коваль, В. (2004)** До проблеми автора барокового публіцистичного тексту // *Наук. записки Ін-ту журналістики Київського нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. 2004. 18.10.2019.* <<http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1328>> (*Koval, V. To the problem of the author of the Baroque publicistic text // Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T.H. Shevchenka. 2004. <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1328>*)
- Костомаров, М. (1991)** Історія України в життєписах визначніших її діячів. Київ: Україна. (*Kostomarov, M. Istoriiia Ukrainy v zhyttiepysakh vyznachniis yei diiachiv. Kyiv: Ukraina.*)
- Левицький, Я. (1932)** Теорія церковної промови (гомилетика). Львів: Бібліос. (*Levytskyi, Y. Teoriia tserkovnoi promovy (homilietyka). Lviv: Biblios.*)
- Левченко, Т. (1999)** Барокова компілятивна проповідь як настанова «відкритості» тексту // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 448. С. 104 – 109.* (*Levchenko, T. Baroque compilatory sermon as an adjustment to the "openness" of the text // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. S. 104 – 109.*)
- Левшун, Л. (2009)** Введение в теоретическую поэтику средневековой восточнославянской книжности. Минск: Беларус. наука. (*Levshun, L. Vvedenye v teoretycheskuiu poetyku srednevekovoi vostochnoslavianskoj knyzhnomy. Minsk: Belarus. navuka.*)
- Марковский, М. (1894)** Антоний Радивилловский – южнорусский проповедник XVII века // *Университетские известия. № 7. С. 1 – 45.* (*Markovsky, M. Antony Radivilovsky – a South Russian preacher from 17th century // Universitetskiye izvestiya. No 7. S. 1 – 45.*)
- Матушек, О. (2013)** Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко. Харків: Майдан. (*Matushek, O. Propovidi Lazaria Baranovycha v dyskursi ukrainskoho baroko. Kharkiv: Maydan.*)
- Петров, Н. (1866)** Из истории гомилетики в старой Киевской Академии // *ТКДА. Т. 1. С. 82 – 88.* (*Petrov, N. From the history of homiletics in the old Kiev Academy // TKDA. T. 1. S. 82 – 88.*)
- Прохватилова, О. (1999)** Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи. Волгоград: Издательство ВолГУ. (*Prokhvatilova, O. Pravoslavnaia propoved y molytva kak fenomen sovremennoi zvuchashchei rechy. Volgograd: Izdatel'stvo VolGU.*)
- Радивилловський, А. (1676)** Огородок Маріи Богородици... Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври. (*Radyvylovskiy, A. Ohorodok Mariy Bohorodytsy, Kyiv: Drukarnya Kievopechers'koi lavri.*)

- Радивиловський, (1688)**
Рогович М. Д. (1972) А. Вѣнец Хрystов. Київ: Друк. Києво-Печерської лаври. (*Radyvylovskyi, A. Vinets Khrystov*, Kyiv: Drukarnya Kievo-Pechers'koї lavri.)
Філософія в Києво-Могилянській академії: Йосиф Кононович-Горбацький // *Філософ. думка*. 1972. № 3. С. 86 – 99 (*Rogovich M. D. Philosophy in the Kyiv-Mohyla Academy: Iosyf Kononovich-Horbatskyi // Filosof. dumka*. 1972. No 3. S. 86 – 99).
- Сумцов, Н. (1885)** Иоанникий Галятковский. К истории южнорусской литературы XVII в. // *Киевская старина*. Вып. II. (*Sumtsov, N. Ionnakiy Galatovsky. Ioanniki Galyatovsky. On the history of South Russian literature of the 17th century // Kievskaya starina*. Вып. II.)
- Хижняк, З. (1981)** Києво-Могилянська академія. Київ: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті. (*Khyznyak, Z. Kyievo-Mohylianska Akademiia. Kyiv: Vishcha shk. Vid-vo pri Kiiv. un-ti.*)
- Чепіга, І. (1996)** Початки барокового проповідництва в українському письменстві // *Мовознавство*. № 6. С. 25 – 29. (*Chepiha, I. The beginnings of baroque preaching in Ukrainian writing // Movoznavstvo*. No 6. S. 25 – 29.)
- Чижевський, Д. (1994)** Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль: Презент (*Chyzhovsky, D. Istoriiia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu. Ternopil: Present.*)
- Korolko, M. (1972)** O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi. Warszawa: Pax.
- Korolko, M. (1990)** Sztuka retoryki : Przewodnik encyklopedyczny. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Panuś, K. (2007)** Historia kaznodziejstwa. Kraków: Salwator.
- Szewczyk, L. (2003)** Homilia jako miejsce zastosowania zasad retoryki. Nowe poszukiwanie wzajemnych relacji // *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. T. 36. Z. 1. S. 127 – 136.
- Ulčinaite, E. (1984)** Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź.